

درس ۷ جمعیت استان

ویژگی های کلی جمعیت

بر اساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰، استان خراسان رضوی ۵,۹۹۴,۴۰۲ نفر جمعیت داشته و دومین استان کشور از نظر

جمعیتی محسوب می شود.

جمعیت به نفر

۱۴۰۰۰۰۰۰

۱۲۰۰۰۰۰۰

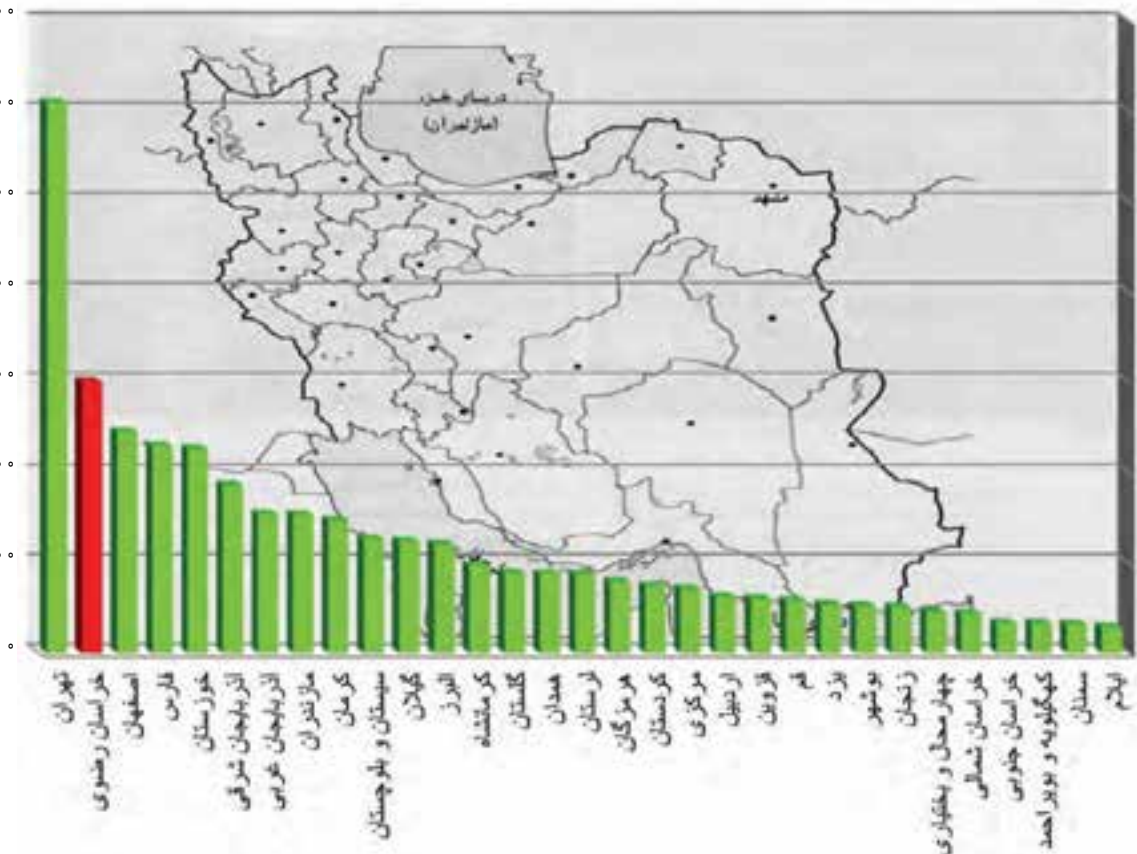
۱۰۰۰۰۰۰۰

۸۰۰۰۰۰۰۰

۶۰۰۰۰۰۰۰

۴۰۰۰۰۰۰۰

۲۰۰۰۰۰۰۰

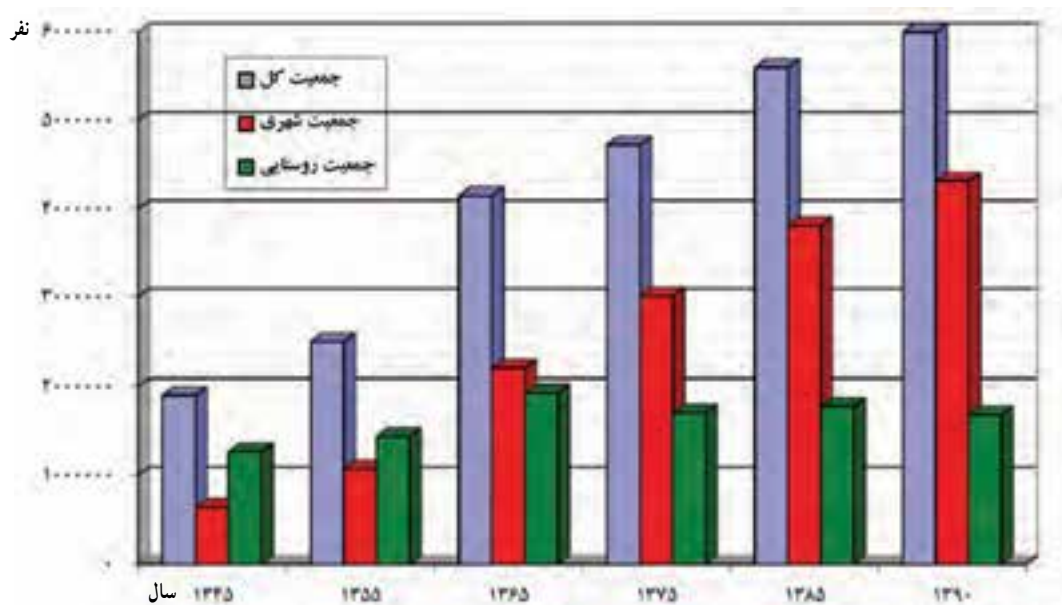
شکل ۲-۲- مقایسه جمعیت استانها با استان خراسان رضوی در کشور در سال ۱۳۹۰

● رشد جمعیت و روند آن : جمعیت استان طی دهه های گذشته با روند متفاوتی افزایش یافته است. رشد طبیعی و مهاجرت از عوامل مؤثر در افزایش جمعیت استان بوده اند. (تقسیم استان در سال های اخیر در جمعیت استان تغییراتی را به وجود آورده است.)

جمعیت شهری و روستایی : در استان در سال‌های اخیر جمعیت شهری به علل مختلفی رشد سریعی داشته و در مقابل جمعیت روستایی آن کاهش یافته است. شکل ۲-۴ بیانگر آن است.

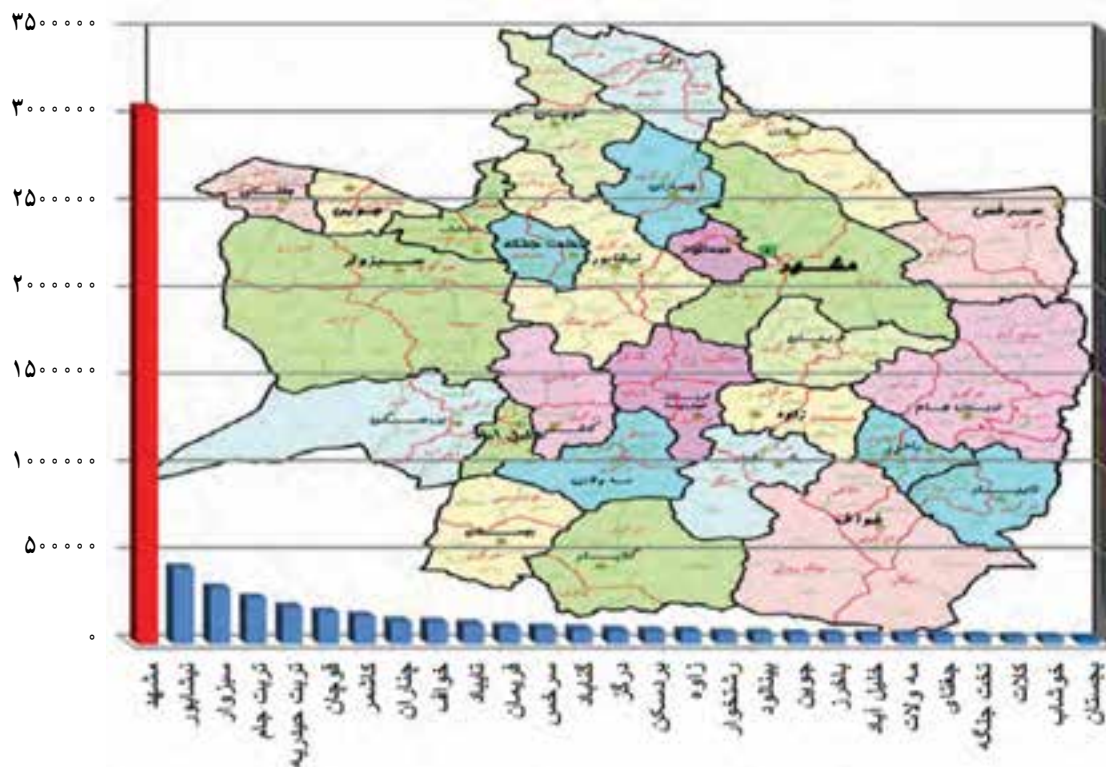

شکل ۲-۴- نمودار روند رشد جمعیت (کل، شهری و روستایی) استان در فاصله سال‌های ۹۰-۱۳۴۵

عوامل مؤثر در رشد جمعیت شهری و کاهش جمعیت روستایی در استان

- رشد طبیعی جمعیت
- رشد ناشی از مهاجرت زیاد روستاییان به شهرها
- مهاجرت از سایر نقاط کشور و استان به شهر مشهد
- تبدیل شدن برخی از نقاط روستایی به نقاط شهری
- از بین رفتن برخی از روستاها به علت گسترش شهرها (فرار گرفتن برخی روستاها در حریم شهرها)

جغرافیای انسانی استان

شکل ۵-۲- مقایسه جمعیت شهرستان‌های استان در سال ۱۳۹۰

تراکم جمعیت در استان : تراکم نسبی در استان با توجه به وسعت $116,493$ کیلومتر مربع و جمعیت حدود $5,994,402$ نفر در سال 1390 ، در هر کیلومتر مربع 51 نفر است. این رقم نشان می‌دهد که استان از تراکم زیادی برخوردار نیست. یکی از دلایل آن، شرایط نه‌چندان مساعد طبیعی در بیشتر بخش‌های استان است. شهرستان مشهد با 303 نفر و بجنستان با حدود 8 نفر در هر کیلومتر مربع، بیشترین و کمترین تراکم جمعیت را در استان به خود اختصاص داده است.

فعالیت

با کمک دبیر خود تراکم جمعیت را در شهرستان محل زندگی خود محاسبه نمایید.

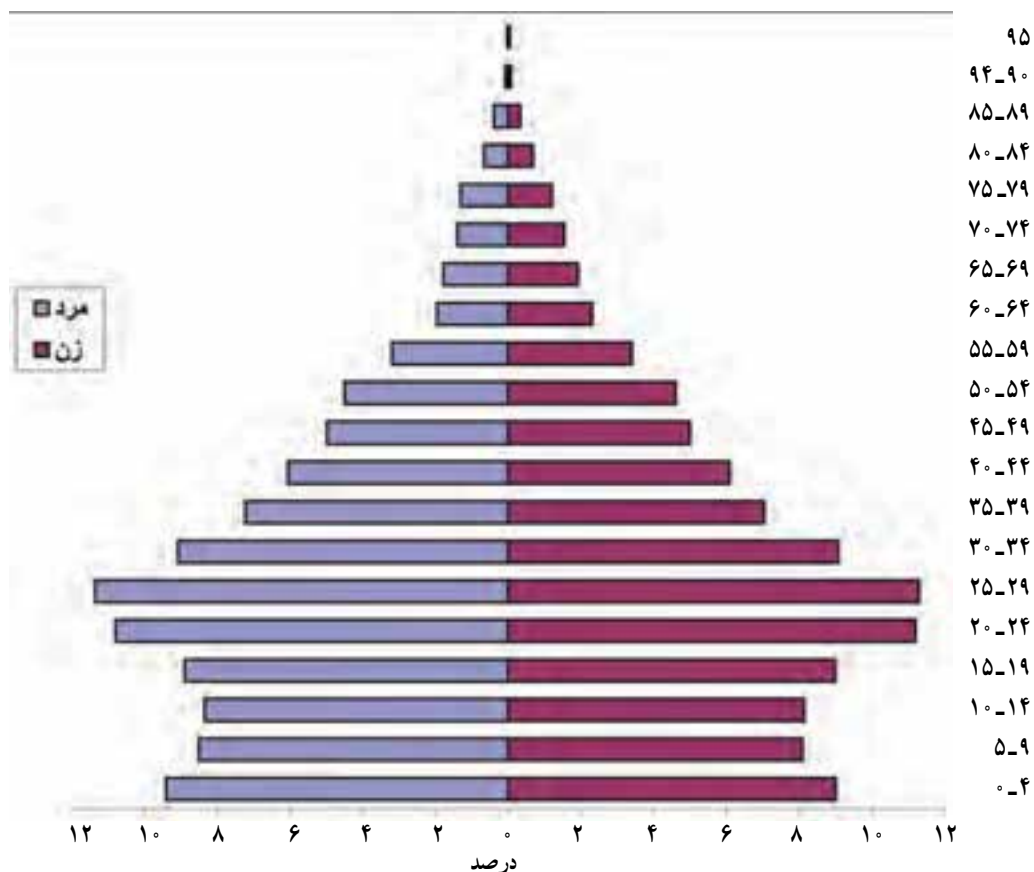
ساختمان سنی جمعیت استان : به هرم سنی جمعیت استان در سال 1390 توجه کنید و وضعیت گروه‌های سنی جمعیت را در کلاس مورد بحث و بررسی قرار دهید.

فعالیت

با توجه به شکل ۶-۲ اطلاع از ویژگی جمعیتی استان چه اهمیتی در برنامه‌ریزی‌های اقتصادی و اجتماعی دارد؟

شکل ۶-۲- مقایسه هرم سنی استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۰

مهاجرت: با توجه به انواع جابجایی افراد و گروه‌ها، به‌طور دقیق نمی‌توان تعداد مهاجرین (وارد شده و خارج شده) را در سطح استان، مشخص نمود. (مرکز آمار افرادی را که در هنگام سرشماری، محل اقامت خود را تغییر داده و در محل دیگری سرشماری شده مهاجر اطلاق کرده است.) «در محلی سرشماری به عنوان مهاجرین وارد شده و در محلی که از آنجا آمده‌اند، به عنوان مهاجرین خارج شده.»

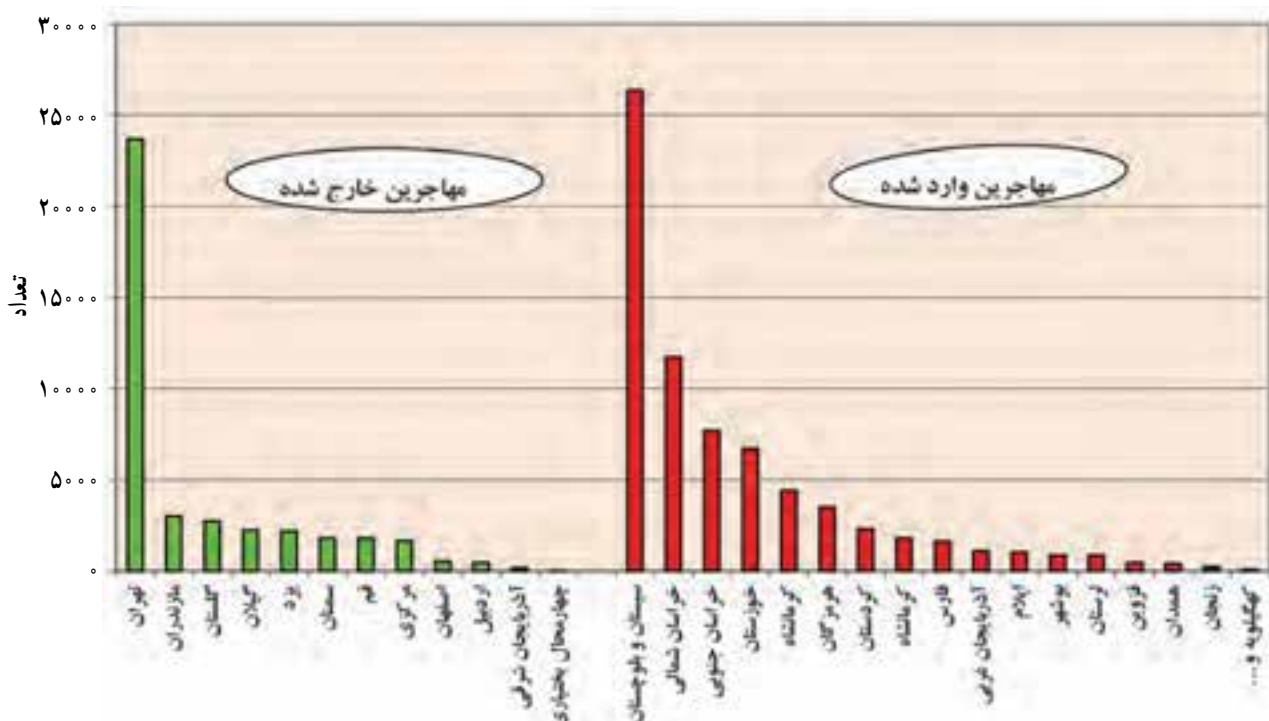
بیشتر بدانیم

طی دهه ۱۳۸۵-۱۳۷۵ مجموع مهاجرین وارد شده به استان و خارج شده از استان، حدود ۹۲۴,۶۷۴ سرشماری شده‌اند. از این تعداد ۲۹۲,۰۶۴ نفر در محدوده داخلی شهرستان‌های استان (شهر به روستا - روستا به شهر و روستا به روستا) و در همین مدت تعداد کسانی که از شهرستانی به شهرستان دیگر و در محدوده داخلی استان جابجا شده‌اند حدود ۳۰۶,۰۷۰ بوده‌اند. در سطح کشور نیز در این دوره ۳۰۵,۳۰۵ نفر از استان‌های دیگر نقل مکان کرده و تعداد ۲۷۴,۴۵۱ نفر از سایر استان‌ها به خراسان رضوی وارد شده‌اند.

با توجه به اختلاف آمار مهاجرین خارج شده از استان و تعداد کسانی که در همین فاصله زمانی به استان وارد شده‌اند می‌توان به مهاجرپذیر بودن استان پی برد.

از انگیزه‌های مهاجرت به استان می‌توان به عوامل اقتصادی - مذهبی - اجتماعی و فرهنگی اشاره کرد. در این میان مشهد و جایگاه این شهر در موارد یاد شده تأثیر بسزایی در مهاجرپذیری استان داشته است. (حدود ۴۷٪ از مهاجرین مربوط به شهرستان مشهد و به‌ویژه شهر مشهد می‌باشند.) سایر شهرهای استان از نظر جذب جمعیت، وضعیت متفاوتی دارند. شهرستان‌هایی که از شرایط طبیعی، راه‌های ارتباطی مناسب و زمینه‌های اشتغال برخوردارند، عمدتاً جاذب جمعیت می‌باشند.

شکل ۷-۲- مهاجران وارد شده به استان خراسان رضوی و مهاجران خارج شده از استان طی دهه ۱۳۸۵-۱۳۷۵

درس ۸ شیوه‌های زندگی در استان

۱- زندگی کوچ نشینی

زندگی کوچ نشینی پیوند بسیار نزدیکی با طبیعت دارد. این شیوه زندگی در گذشته این کشور و استان از رونق برخوردار بوده است ولی امروزه تحولات اجتماعی، توسعه شهرها و روستاها و مشکلات محیطی مانند خشکسالی این شیوه زندگی را از رونق انداخته است و بسیاری از کوچ نشینان به زندگی نیمه کوچ نشینی، و یکجانشینی رو آورده‌اند.

شکل ۸-۲- عشایر در بیلاق - شمال استان

بیشتر بدانیم

عشایر با ۶۴۷۲ خانوار، بالغ بر ۳۰۲۹۵ نفر جمعیت استان را شامل می‌شوند. (حدود ۱٪ جمعیت کل استان) عشایر استان به صورت ۳۵ طایفه مستقل هستند، که با وجود کمی جمعیت، سهم مهمی از گوشت استان را تولید می‌کنند (۹۰۰۰۰۰ واحد دامی که شامل ۱۰٪ دام استان و ۳/۸٪ دام سبک کشور می‌شود، را در اختیار دارند). عشایر به صورت کوچرو، نیمه کوچرو و رمه گردان در مناطق بیلاقی و قشلاقی استان امرار معاش می‌کنند. از نظر پراکندگی جمعیت عشایر در سطح ۱۲ شهرستان: مشهد، کلات، سرخس، چناران، قوچان، درگز، نیشابور، سبزوار، خواف، خلیل آباد، کاشمر و بردسکن پراکنده‌اند. تعدادی از عشایر استان در فصل قشلاق به چهار استان گلستان (مراوه تپه)، یزد، خراسان شمالی و خراسان جنوبی کوچ می‌کنند و در فصل بیلاق نیز، استان میزبان عشایر سمنان و خراسان جنوبی است.

۲- زندگی روستایی

تأثیر عوامل جغرافیایی در ایجاد و استقرار روستاهای استان: در استان مانند سایر نواحی ایران ایجاد و استقرار روستاها تابعی از عوامل طبیعی نظیر دسترسی به آب و اراضی حاصلخیز است. به همین جهت در نواحی پایکوهی، دره‌ها و همچنین دشت‌هایی که شرایط مناسبی از نظر آب و خاک دارند، روستاهای بیشتری به وجود آمده است. روستاهای استان را از نظر موقعیت مکانی و ارتفاع به سه دسته: روستاهای دشتی - کوهپایه‌ای - میان کوهی (دره‌ای) می‌توان تقسیم نمود.

شکل ۹-۲- روستای بقمج - شهرستان چناران - روستای میان کوهی (دره‌ای)

شکل ۱۱-۲- روستای عبدالآباد شهرستان مه ولات - روستای دشتی

شکل ۱۰-۲- روستای برف ریز- شمال شهر نیشابور- روستای کوهپایه‌ای

● شکل روستا و مسکن روستایی: به دلیل محدودیت‌های شرایط طبیعی نظیر آب و اراضی حاصلخیز، روستاهای استان از نوع متمرکز می‌باشند و شکل روستاها تحت تأثیر عواملی چون افزایش جمعیت، راه‌ها و ناهمواری‌ها به شکل‌های طولی، پلکانی و شعاعی دیده می‌شوند.

شکل ۱۳-۲- پیوه ژن - شهرستان مشهد - روستایی با شکل طولی

شکل ۱۲-۲- فخر داود - شهرستان مشهد - روستایی از نوع متمرکز با شکل شعاعی

شکل ۱۴-۲- روستای پلکانی دیزباد بالا - شهرستان نیشابور

مصالح و الگوی معماری که روستائیان در گذشته از آن برای ساخت مسکن خود استفاده می‌کردند با شرایط محیط زندگی آنان پیوند داشت. به دلیل توسعه ارتباطات و یکسان شدن شیوه‌های زندگی در جوامع، امروزه این پیوند کم‌رنگ شده است.

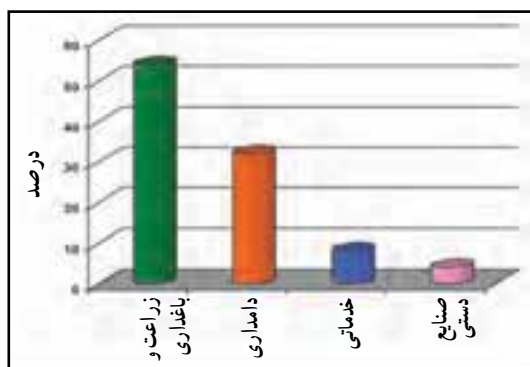
فعالیت ✓

- آیا روند تغییر شکل خانه‌ها و مصالح به کار گرفته شده و هماهنگ شدن آن در تمام محیط‌ها مثبت بوده است یا خیر؟
- چنانچه در روستا زندگی می‌کنید، آیا در روستای شما طرح هادی یا طرح بهسازی روستا انجام گرفته است یا خیر؟ چه نتایجی داشته است؟

جغرافیای انسانی استان

● **منابع درآمد روستاییان:** روستائیان در تأمین معیشت خود بیشتر به محیط پیرامونشان وابسته هستند، همچنین به سبب تلاش برای خود کفایی در نیازهای خود معمولاً به انجام بیش از یک فعالیت می پردازند. زراعت و باغداری، دامداری، کارهای خدماتی و صنایع دستی به ترتیب در استان بیشترین سهم را در اشتغال و تأمین درآمد به خود اختصاص می دهند.

با توجه به ویژگی‌ها و قابلیت‌های هر بخش از استان، روستائیان از گذشته در کنار زراعت، باغداری و دامداری، برای تأمین نیازهای خود به صنایع دستی نیز می پرداخته اند. البته امروزه انجام این فعالیت‌ها به عنوان منبع تأمین درآمد انجام می شود. از رایج ترین این صنایع می توان به قالی و گلیم بافی (در سراسر استان)، فیروزه تراشی (نیشابور)، سفال (مند گناباد)، ابریشم بافی (کلات)، ابریشم کشی (بایگ) و پوستین دوزی (قوچان و شاندیز) اشاره کرد. به نظر شما تنوع درآمد روستائیان چه تأثیری در اقتصاد روستا دارد؟

شکل ۱۵-۲- نمودار منابع درآمد روستائیان استان

شکل ۱۷-۲- ابریشم بافی کلات

شکل ۱۶-۲- قَرَت بافی - تربت جام

رابطه نوع سکونت‌گاه‌ها با اقلیم :

همسازی سکونت‌گاه‌ها با اقلیم به دلیل جلوگیری از اتلاف انرژی و ایجاد زیبایی و آسایش بیشتر دارای اهمیت زیادی است. اصول مهم معماری همساز با اقلیم که در بافت روستاها و شهرهای قدیمی استان جاری است عبارتند از :

(الف) به حداقل رساندن تبادل حرارتی جدار ساختمان برای زمستان و تابستان

(ب) بهره‌وری مناسب از نور و انرژی خورشید

(ج) تهویه مناسب و تأمین رطوبت

(د) ایمنی در برابر مخاطرات اقلیمی

باید توجه داشت که فاصله گرفتن از معماری سنتی باعث به‌کارگیری بیشتر انرژی‌های فسیلی، مصالح صنعتی و نادیده گرفتن شرایط آب و هوایی و ویژگی‌های فرهنگی استان شده است.

بیشتر بدانیم

مزایا	شیوه‌های معماری مناسب	نوع اقلیم
ایجاد هوای خنک، تهویه مناسب و ایجاد رطوبت مورد نیاز	استفاده از سقف‌های گنبدی، بادگیر، سرداب، و حوضخانه	گرم و خشک
کاهش تبادل حرارتی بین داخل و بیرون ساختمان در زمستان و تابستان	احداث دیوارهای ضخیم با ظرفیت حرارتی بالا	
افزایش میزان طول سایه و کاهش سرعت حرکت باد	کوچه‌های باریک و پریچ و خم با جهت شرقی غربی و دیوارهای بلند	
دریافت حداکثر نور و جذب حداقل حرارت خورشید	طراحی نورگیر و پنجره‌های کوچک	
کم کردن تماس فضاها با گرم و مسکونی با محیط سرد خارج	احداث سکونت‌گاه‌های متراکم، متصل به هم و فشرده	کوهستانی
جذب حداکثری انرژی گرمای خورشید	احداث مجتمع‌های زیستی در دامنه‌های رو به آفتاب	
مقاومت در برابر برف سنگین و استفاده از خود برف به عنوان عایق	احداث سقف به صورت مسطح و مقاوم در برابر وزن	
کاهش شدت روان آب‌ها و سیل حاصل از بارندگی	طراحی کوچه‌ها به حالت عمود بر شیب دامنه و یا مایل	

شکل ۱۹-۲ نمونه‌ای از سکونتگاه‌های کوهستانی، پلگرد درگز

شکل ۱۸-۲ نمونه‌ای از سکونتگاه‌های مناطق خشک روستای دلویی گناباد

چگونگی شکل‌گیری شهرها و سیمای شهری

در استان، هر کجا بستر مناسب برای ایجاد و توسعه شهر، چون منابع آب و راه‌های ارتباطی وجود داشته است، سکونت‌گاه‌های شهری شکل گرفته‌اند. وجود شهرهای باستانی و تاریخی در استان نشان‌دهنده قدمت این شیوه زندگی است.

تحقیق کنید

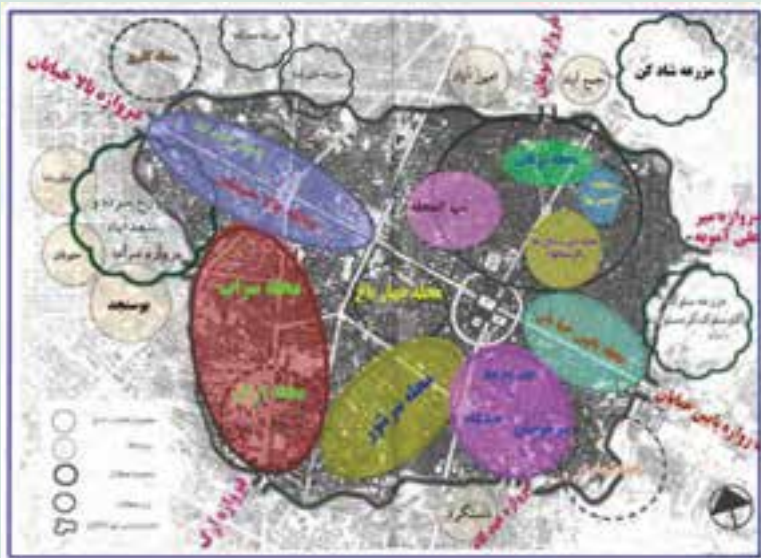
در استان چه شهرهایی دارای قدمت تاریخی هستند؟

بیشتر بدانیم

سیما و بافت شهرها در گذشته

در گذشته هسته اصلی شهرها از سه بخش تشکیل می‌شد: ۱- کهن‌دژ «ارگ» که محل استقرار والی و حاکم شهر و اطرافیانش بود. ۲- شارستان، محل اصلی زندگی و سکونت ساکنان شهر بود و بازار، مسجد و سایر مراکز عمومی در این بخش قرار داشتند. ۳- ربض (حومه)، این بخش معمولاً در بیرون دیوار شهر واقع بود و مزارع و باغات و کاروانسراها در آن قرار داشتند. در بخش شارستان منازل به صورتی متمرکز، به وسیله کوچه‌ها و معابر تنگ و پیچ در پیچ به هم مربوط بودند. شهر معمولاً از محلات مختلفی تشکیل می‌شد. کوچه‌ها و گذرگاه‌ها به سمت مراکز عمومی (مسجد جامع، حمام، بازار و ...) منتهی می‌شد. راسته بازارها، محلات شهر را به هم پیوند می‌دادند. شهرهای بزرگ و مهم

برای مقابله با دشمن و حفظ امنیت، دور خود خندق و برج و بارو داشتند که به وسیله چند دروازه، شهر را با محیط بیرون مربوط می کردند. بخشی از آثار دوران تاریخی را در بافت مرکزی و سنتی برخی از شهرهای استان هنوز هم می توان مشاهده کرد.

شکل ۲۰-۲- حدود و محلات شهر مشهد در دوره صفویه

شکل ۲۲-۲- هسته اولیه شهر سبزوار در دوران تاریخی

شکل ۲۱-۲- راسته بازار- نیشابور

شکل ۲۳-۲. معماری بافت سنتی خانه ملک - خیابان امام خمینی (ره) مشهد

شکل ۲۴-۲. نمایی از بافت مرکزی مشهد اواسط دهه ۱۳۵۰

شکل ۲۵-۲. نمایی از بافت مرکزی شهر مشهد در حال حاضر

● **چهره و بافت جدید شهرها:** طی چند دهه اخیر دگرگونی‌های اجتماعی و تحولات اقتصادی (گسترش امنیت، افزایش جمعیت، استفاده گسترده از وسایل نقلیه موتوری) توسعه شهرها و رشد شهرنشینی را به دنبال داشته است. به دنبال این تحولات چهره و بافت شهرها نیز تغییر یافت.

در چند دهه اخیر رشد و توسعه شهرها بدون توجه به شرایط طبیعی و هویت فرهنگی ایرانی - اسلامی، سبب شده است که شکل و بافت شهرها از بین رفته، بدون آن که هویت جدید و مناسبی جایگزین آن گردد. گسترش شهرنشینی و توسعه شهرها مشکلاتی در عبور و مرور و تأمین خدمات برای ساکنین و افزایش هزینه‌ها را برای مدیریت شهری به همراه داشته است. به همین جهت برای حل مشکلات موجود در شهرها برنامه‌ریزی شهری ضرورت یافته است. در این زمینه می‌توان به تهیه طرح‌های جامع و تفصیلی برای شهرهای بزرگ استان به ویژه مشهد اشاره کرد.

فعالیت

دربارۀ مزایا و معایب بافت قدیم و جدید شهری بحث کنید.

فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان خراسان رضوی

درس ۹ ویژگی‌های فرهنگی استان

تمام دستاوردهای مادی و غیرمادی که محصول دست و اندیشه انسان است و طی قرن‌ها تجربه برای بشر فراهم آمده فرهنگ او را تشکیل می‌دهد.

استان خراسان رضوی به لحاظ ترکیب قومی از تنوع فراوانی نسبت به سایر استان‌ها برخوردار است و علاوه بر فارس‌ها اقوام مختلفی را از طوایف کرد، ترک، بلوچ و عرب را در خود جای داده است. بسیاری از این اقوام ریشه در زندگی کوچ نشینی دارند و در طول چند قرن اخیر از چادرنشینی به نیمه کوچ‌نشینی و یکجانشینی گرویده‌اند. سنت‌ها و آداب و رسوم هر قوم تشکیل دهنده هویت آن قوم است و شناخت آنها به حفظ ارزش‌ها و میراث کهن و دیرین جامعه کمک می‌کند. آداب و رسوم محلی خراسانی را می‌توان در مراسم نوروز، شب چله، ازدواج و عروسی، مرگ و تعزیه، تهیه پوشاک و خوراک، بازی‌ها، ادبیات عامه، موسیقی و رقص‌های محلی و... جستجو کرد.

فعالیت ✓

تحقیق کنید چه ارتباطی بین احیای آداب و رسوم محلی و کارآفرینی در محیط جغرافیایی در زمینه گردشگری وجود دارد؟

عید نوروز

ایرانیان قدیم شادی و نشاط را از موهبت‌های خدایی می‌پنداشتند. این عید یکی از بزرگ‌ترین و قدیمی‌ترین اعیاد ایران و یادگار چندهزارساله کشور ماست؛ به‌عنوان نمادی از پیروزی نیکی بر بدی و روشنایی بر تاریکی در موقع اعتدال بهاری با شکوه خاصی جشن گرفته می‌شود.

عید باستانی نوروز، چه پیوندهایی با دین اسلام دارد؟ هنگام تحویل سال نو عده‌ای به اماکن مذهبی می‌روند و گروهی نیز با خانواده بر سر سفره هفت‌سین می‌نشینند. البته عده زیادی از مجاوران و زائران تمایل دارند که ساعت تحویل سال را در بارگاه امام رضا (ع) به‌سر برند.

شکل ۱-۳. سفره هفت سین

شکل ۲-۳- چشم اندازی از تحویل سال نو در جوار حرم مطهر امام رضا (ع)

در بعضی از نواحی استان در گذشته نه چندان دور، شب قبل از عید نوروز را «عید مرده‌ها» می‌نامیدند. آنها در روز و شب عید مرده‌ها به قبرستان می‌رفتند و از تمامی شیرینی و تنقلاتی که برای سفره عید نوروز زندگان باید فراهم می‌آوردند، مقداری را هم بر روی قبر مردگان می‌گذاشتند تا فقرا و تهیدستان استفاده کنند. مردم استان روز اول عید به دیدن کسانی که در سال گذشته عزیزی را از دست داده‌اند می‌روند تا یادآور جای خالی او شوند.

ایجاد مذهبی نیز در خراسان با شکوه هر چه تمام تر برگزار می‌شود. عید مبعث، ۱۳ رجب، عید غدیر، عید قربان و میلاد امام رضا (ع) از جمله این اعیاد است.

شب چله

یلدا به معنای ولادت خورشید است. ایرانیان قدیم بر این باور بودند که در شب یلدا تسلط تاریکی بر زمین بیشتر است و چون فردای آن شب روشنایی بر ظلمت غالب و روز طولانی‌تر می‌شد، پس تولد دوباره خورشید را که مظهر روشنایی است جشن می‌گرفتند. در این شب افراد خانوار دور هم جمع می‌شوند، لذا کوچک‌ترها به رسم دید و بازدید به دیدن بزرگترها می‌روند. گفت و شنود خانوادگی، بازگویی خاطرات و قصه‌گویی پدر بزرگ‌ها و مادر بزرگ‌ها از مواردی است که یلدا را برای خانواده‌ها دلپذیرتر می‌کند.

شکل ۳-۳

شب چلگی : پیشکش بردن هدایایی به صورت خُنچه از سوی فامیل داماد به خانهٔ نوعروس از دیگر آیین‌های این شب در خراسان است. از سوی دیگر خانواده عروس با برگزاری جشنی کوچک و آماده کردن شام از خانواده داماد و اقوام نزدیک خود پذیرایی می‌کنند.

خواستگاری و ازدواج

چگونگی انتخاب همسر و آداب مربوط به آن از شاخص‌های تمایز بخش اقوام و ملل مختلف است.

شکل ۴-۳- موزه مردم شناسی گناباد

بخشی از آداب خواستگاری و ازدواج در خراسان رضوی همانند سایر نقاط ایران است. بله برون، عقدکنان، عروس‌کشان، جهیز برون، پانختی و پاگشایی تقریباً در تمامی نقاط ایران انجام می‌یابد لکن در کیفیت انجام آن در مناطق مختلف کشور و نیز خراسان رضوی تفاوت‌هایی دیده می‌شود در محل زندگی شما مراسم خواستگاری چگونه اجرا می‌شود؟

عقد بالاسر حضرت : در مشهد مرسوم است که جهت خوش‌یمنی و مبارکی، مراسم عقد در حرم امام رضا (ع) برگزار شود. لذا عروس و داماد به حرم مطهر امام رضا (ع) رفته و صیغه محرمیت در آن مکان جاری می‌گردد. به این عمل عقد بالاسر حضرت گفته می‌شود.

مراسم محرم و صفر

برگزاری مراسم عزاداری در خراسان سابقهٔ طولانی داشته و هر ساله بر عظمت آن افزوده می‌شود. قبل از شروع محرم در مساجد و تکایا مراسم مربوط به عَلم‌بندان اجرا می‌شود. با شروع ماه محرم مجالس عزاداری برپا شده و در روزهای تاسوعا و عاشورا به اوج خود می‌رسد. این ایام همواره به عنوان روزهای خیرات و روا شدن حاجات شهرت داشته است و به همین دلیل مردم در این ایام به نشانه اظهار محبت به امام حسین (ع) و یارانش در اطعام عزاداران می‌کوشند.

اربعین حسینی نیز با مراسم ویژه‌ای در سراسر استان برگزار می‌شود و مردم در مساجد و اماکن زیارتی به عزاداری می‌پردازند.

شکل ۵-۳- مراسم اربعین، امامزاده سلطان محمد عابد - کاخک

مراسم چهل و هشتم

هر ساله در سه روز آخر صفر - که مصادف با رحلت پیامبر اکرم (ص) و شهادت امام حسن مجتبی (ع) (۲۸ صفر) و شهادت حضرت امام رضا (ع) (آخر صفر) است - شهر مشهد حال و هوای خاصی پیدا می‌کند. گروه‌های زیادی از مردم در قالب هیأت‌های مذهبی از تمامی نقاط کشور به مشهد عزیمت کرده و در حرم ملکوتی حضرت رضا (ع) به عزاداری می‌پردازند.

شکل ۶-۳- مراسم عزاداری چهل و هشتم - مشهد ۱۳۸۹

بیشتر بدانیم

تعزیه خوانی (شبیه): تعزیه در لغت به معنای اظهار همدردی و سوگواری است. تعزیه خوانی یک آیین مذهبی - عبادی، و ترکیبی از هنر کهن داستان سرایی و نقالی و سنت روضه‌خوانی - نوحه سرایی در ایران است. که در بسیاری از نقاط استان در این ایام برگزار می‌شود.

در شهرستان کاشمر مراسم تعزیه و یا به اصطلاح محلی «شبیه خوانی» در ماه محرم و صفر به صورت بسیار باشکوهی اجرا می‌گردد، به گونه‌ای که شهر کاشمر در این ایام پذیرای شمار فراوانی از هیأت‌ها و مردم عزادار شهر و روستاهای مجاور است. هر روز شبیه‌خوانی، مختص به یکی از اهل بیت امام حسین (ع) است. شبیه شهادت امام حسین (ع) و یارانش در اکثر روستاهای کاشمر به اجرا درمی‌آید.

چراغ برات یا شب‌های برات: در خراسان، شب‌های دوازدهم و سیزدهم و چهاردهم ماه شعبان را برات می‌نامند. اوج مراسم و پایان آن در روز چهاردهم شعبان است که به روز برات شهرت دارد. مردم از صبح به تدریج به آرامستان‌های عمومی می‌روند و بر حسب توانایی خود مجمعه‌ای از خرما و نقل می‌برند و بر سر آرامگاه - به‌ویژه تازه درگذشتگان خود - می‌نشینند و نذرهای خود را بین مردم بخش می‌کنند.

باران خواهی

در کنار اقداماتی که مردم خراسان رضوی برای مقابله با کم‌آبی انجام داده‌اند، در سال‌های کم‌باران و خشک‌سالی آیین باران‌خواهی را به جا می‌آورند. مردم با راز و نیاز، اطعام مستمندان، خواندن دعا و اشعار عامیانه از خداوند طلب باران می‌کنند. این مراسم در گذشته نه چندان دور در نقاط مختلف استان برگزار می‌شد و در برخی از آن‌ها هنوز هم متداول است.

تحقیق کنید

در محل زندگی شما این آیین چگونه اجرا می‌شود؟

آیین باران خواهی: در بعضی از مناطق مانند خواف و صالح آباد در مواقع خشک سالی عده‌ای جمع می‌شوند و با چوب و لباس آدمکی می‌سازند و یک نفر آن را بر دوش گرفته و جلوی گروه حرکت می‌کند. در ضمن حرکت، شعر (الله بده تو باران) را با صدای بلند می‌خواند. فردای آن روز با خوراکی‌هایی که از مردم جمع کرده‌اند غلور (نوعی آش) پخته و به امید باران بین مردم تقسیم می‌کنند. (نمونه‌ای از اشعار مربوط به مراسم باران خواهی ذکر می‌شود)

الله بده تو بارون به حرمت مزارون
گل‌های سرخ لاله زیر خاک میناله

...

بُرغَله شیرمَایه

چُپو (چوپان) پنیر مَایه

...

شکل ۷-۳- فنجان خانه کاخک

سیستم‌های سنتی آبیاری و تقسیم آب شرایط خشک آب و هوایی استان، شیوه‌های آبیاری و نظام توزیع آب منطبق و سازگار با ویژگی‌های جغرافیای مناطق را شکل داده است. زمان‌بندی توزیع آب به شکل سنتی (فنجانی) در کاخک نمونه بارزی از حفظ این میراث کهن و گرانبهاست.

بیشتر بدانیم

فنجان خانه کاخک: آب هفت رشته قنات بزرگ کاخک به شیوه بسیار پیچیده‌ای در خانه فنجان که مرکز مدیریت توزیع آب محسوب می‌شود، بین مالکین تقسیم می‌شود. در خانه فنجان به صورت شبانه‌روزی، آب توسط افراد معتمد و بدون استفاده از ساعت به وسیله دو ظرف مسی شش و یک لیتری که فنجان نام دارد زمان‌بندی می‌شود. اصطلاحاً مدت زمانی که ظرف کوچک به وسیله سوراخی که در کف آن تعبیه شده از آب ظرف بزرگتر پر می‌شود «یک فنجان» گفته می‌شود. خرید و فروش و اجاره آب نیز بر اساس همین واحد تقسیم آب یعنی فنجان صورت می‌گیرد.

شکل ۸-۳- لباس محلی شمال استان

پوشاک محلی: لباس بارزترین نماد فرهنگی و از نخستین نیازهای انسان در طول تاریخ بوده است. جنس و مدل آن تحت تأثیر محیط، شیوه زندگی و ارزش‌های فرهنگی مردم متفاوت بوده است. مهاجرت اقوام کرد، بلوچ، ترک و ترکمن در طول زمان به این استان دگرگونی پوششی در قلمرو زندگی این اقوام ایجاد کرده است. به نظر شما پوشاک محلی چه ارتباطی با شرایط جغرافیایی و ارزش‌های فرهنگی هر منطقه دارد؟

بازی‌ها و ورزش‌ها

بازی‌های متنوعی در نقاط مختلف استان در بین کودکان و بزرگسالان رایج است و انجام برخی از آنها از ملزومات برپایی جشن‌ها محسوب می‌شود. برخی از این بازی‌ها قدمت زیادی دارند. از جمله این بازی‌ها می‌توان به کشتی، زورخانه، کبیدی، قایم‌باشک، الک دولک، هفت سنگ، اسب سواری، پادشاه - وزیر، عموزنجیرباف و... اشاره کرد.

فعالیت

در محل زندگی شما کدام بازی‌ها رایج‌تر است؟ یک مورد از آنها را انتخاب کرده و جدول زیر را کامل کنید.

نام بازی	تعداد بازیکنان	وسایل بازی	قواعد و شرح بازی	جایزه برنده

شکل ۹-۳- کستی با چوخه - شمال استان

کستی با چوخه: کستی با چوخه یکی از معروف‌ترین ورزش‌های محلی ایران است که ریشه تاریخی و باستانی داشته و در مناطق شمالی استان رواج دارد. از قدیم کردها و ترک‌های استان به این کستی اهمیتی خاص داده و در پرورش پهلوانان این رشته کوشیده‌اند. چوخه، واژه‌ای کردی است که به تن پوشی پشمی و محکم که چوپانان در زمستان‌ها در مناطق کوهستانی می‌پوشیده‌اند اطلاق می‌شود.

ورزش سنتی باستانی یا زورخانه: زورخانه، ورزش

سنتی باستانی ایرانیان است. از قدیم در مشهد و شهرهای دیگر

خراسان رضوی زورخانه وجود داشته است. در زورخانه علاوه بر ورزش، ترویج آیین پهلوانی، مردمداری، تواضع و جوانمردی مدنظر ورزشکاران بوده است. شما چه انتظاراتی از ورزشکاران دارید؟

زبان و ادبیات عامیانه

به دلیل سکونت اقوام گوناگون، زبان‌ها و گویش‌های بسیاری در خراسان رضوی وجود دارد. (به عنوان مثال گویش‌های محلی مشهدی، سبزواری، نیشابوری، تربت حیدری و ... و زبان‌های فارسی، ترکی، کردی و ...) به نظر شما چرا گویش‌های محلی را باید پاس داشت؟

یکی از شاخه‌های فرهنگ عامیانه، ادبیات عامیانه یا شفاهی است. ادبیات عامیانه را جدا از زندگی مردم نمی‌توان دانست. این گونه آثار با زندگی و مسائل معیشتی مردم کاملاً مرتبط است. شامل روایت‌های منظوم یا شعر عامیانه (لالایی، ترانه، دوبیتی، چیستان و ...) و روایت‌های منثور (مثل، حکایت و افسانه و ...) است.

بیشتر بدانیم

شعر عامیانه: لالایی‌های قدیمی، حرف‌ها، درد دل‌ها و خاطره‌گویی‌های مادران برای فرزندان است. اوج تمایلات مذهبی را می‌توان در لالایی‌ها جست. خدا، نماز، پیغمبر (ص)، علی (ع) و امام رضا (ع) از کلماتی هستند که لابه‌لای لالایی‌ها بسیار آمده‌اند.

چند نمونه لالایی خراسانی

* لالا لالا، گل نارم
توره دارم چه غم دارم
ز غم‌های تو بیمارم
هزار شکرش به جا آرم

دوبیتی خراسانی :

گِله در کال و مو در پشتِ کالمِ الهی گرگِ ظالم تو بمیری
گِله چرخ می خوره و موبی قِرازمِ که هر شو می بری مالِ حلالم

مثل‌های خراسانی : مثل‌ها بیان ساده، عامیانه مردم از رویدادهای روزمره زندگی است. با توصیف و تحلیل ضرب‌المثل‌ها می‌توان به اعتقادات و شرایط اقتصادی - اجتماعی هر قومی پی برد. چند نمونه مثل :

* دعوای سر شیار به از صلح سر خرمنه دعوای سر شیار زمین بهتر از صلح سر خرمن است. نظیر ضرب‌المثل جنگ اول بهتر از صلح آخر است.

* دیفال رهک رویه کاگل کردن دیوار را یک رویه گاه گل کردن به معنای این که کار را فقط از یک جنبه در نظر گرفتن. نظیر ضرب‌المثل آن روی ورق را نخوانده است.

* صد تا چُفوک با جیک و پیکش نیم منّه صدتا گنجشک با بچه‌هایش نیم من است به معنای ناچیزی و کم‌اهمیتی یک چیز است. نظیر ضرب‌المثل صد من پر قویک مشت است.

* از بس او گرم خورده او سرد هم پُف منّه (او آب) درباره کسی گفته می‌شود که بسیار فریب خورده است. لذا وقتی با حقیقت روبرو می‌شود باور نمی‌کند.

* زعفران نخورده، لب و پوزم زرده زعفران نخورده ام و لب و پوزه‌ام زرد است. به معنای این که برای کاری که انجام نداده‌ای بازخواست شوی. نظیر ضرب‌المثل آش نخورده و دهن سوخته.

موسیقی

استان خراسان رضوی یکی از مراکز بسیار مهم موسیقی پر جاذبه و غنی «مقامی» است که سابقه آن به هزاران سال پیش برمی‌گردد. خراسانی‌ها در نواختن موسیقی از سازهایی همچون تار، دو تار، سه تار، نی، دهل، سرنا، دایره و تنبک استفاده می‌کنند.

۱- نقاره و نقاره خانه : در عهد باستان و به رسم نیاکان به آفتاب که بزرگترین نماینده قوای زنده طبیعت بود، سلام می‌گفتند و پنهان شدن آن را نیز پیام می‌دادند و به این ترتیب طلوع و غروب خورشید را با نقاره نوازی ارج می‌نهادند. نقاره اکنون در حرم امام رضا (ع) در دو نوبت نیم‌ساعت به طلوع و نیم ساعت به غروب آفتاب و در تمامی اعیاد مذهبی و شب‌های ماه رمضان برای توجه روزه‌داران و اعلام زمان سحر نواخته می‌شود.

ویژگی‌های فرهنگی استان

۲- دوتار: در نوع خود از کهن‌ترین سازهای زهی در ایران است.

شیوه‌های اجرا و دوتار نوازی در خراسان بسیار متنوع و متفاوت از یکدیگر است. بطور نمونه اجرای آن در شمال استان (قوچان) با تربت جام، تایباد و خواف متفاوت و هر کدام صاحب سبک خاص خود هستند. یکی از ویژگی‌های موسیقی محلی خراسان جنبه عرفانی، دینی و حماسی آن است. در شرق استان اجرای موسیقی به همراه رقص محلی و چوب بازی صورت می‌گیرد.

شکل ۱۲-۳- رقص محلی با چوب

شکل ۱۱-۳- زنده‌یاد استاد حاج قربان سلیمانی - قوچان